

Elementair balanslezen

G. de Man
A.M. Franssen-Honings

Vierde druk

Noordhoff Uitgevers

Elementair balanslezen

Elementair balanslezen

Dr. G. de Man

Drs. A.M. Franssen-Honings †

Vierde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: G2K Designers, Groningen

Omslagillustratie: Photodisc

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen,
e-mail: info@noordhoff.nl

*Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid.
Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.*

3 / 13

Deze uitgave is gedrukt op FSC-papier.

© 2007 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84439-4

ISBN 978-90-01-70674-6

NUR 786

Woord vooraf

Dit boek heeft geen bedrijfseconomische of boekhoudkundige pretenties. Het heeft ten doel studenten die geen kennis hebben van bedrijfseconomie en boekhouden toch enigszins vertrouwd te maken met de balans en resultatenrekening van ondernemingen. We zullen ons daarbij in eerste instantie richten op studenten in de rechten.

Bij verschillende onderdelen van hun studie worden zij geconfronteerd met de balans van ondernemingen en andere instellingen (organisaties zonder winstoogmerk) en het is daarom gewenst dat zij enige vaardigheid verwerven in het lezen en interpreteren van balansen.

De deelgebieden van het recht waar die confrontatie zich het duidelijkst voordoet, zijn het ondernemingsrecht, het belastingrecht, het faillissementsrecht, het erfrecht en het huwelijksgoederenrecht.

Hoewel de aandacht in dit boek in hoofdzaak is gericht op de balans en de resultatenrekening van ondernemingen, kan het ook behulpzaam zijn voor het verwerven van inzicht in de balans van organisaties zonder winstoogmerk. *Elementair balanslezen* is daarom ook goed bruikbaar voor opleidingen in de sfeer van het welzijnswerk, de gezondheidszorg en dergelijke. Er worden in dit boek geen ingewikkelde boekhoudkundige technieken gebruikt, noch worden die bekend verondersteld. Daardoor is het boek zeer toegankelijk en kan het zonder enige kennis van het boekhouden toch met succes worden bestudeerd. Het betreft hier een geactualiseerde bijdruk ten opzichte van de vorige bijdruk.

Bij de voorbereiding van de eerste drie drukken van *Elementair balanslezen* wist ondergetekende zich verzekerd van de medewerking van mevrouw drs. A. M. Franssen-Honings. Maar begin 2005 is Mia Franssen plotseling overleden, zodat sindsdien dit boek volledig voor verantwoordelijkheid van ondergetekende komt.

G. de Man
Nijmegen, najaar 2012

Inhoud

- 1 Begripsomschrijving 8**
 - 1.1 Drie definities van de balans 9
 - 1.2 Regelgeving 13

- 2 De actiefkant van de balans (De activa) 16**
 - 2.1 Materiële vaste activa 17
 - 2.2 Immateriële vaste activa 22
 - 2.3 Financiële vaste activa 24
 - 2.4 Vlottende activa: voorraden 25
 - 2.5 Vlottende activa: vorderingen 27
 - 2.6 Vlottende activa: effecten 27
 - 2.7 Vlottende activa: liquide middelen 27

- 3 De passiefkant van de balans (De passiva) 30**
 - 3.1 Schulden op korte termijn 31
 - 3.2 Schulden op lange termijn 32
 - 3.3 Voorzieningen 33
 - 3.4 Geplaatst kapitaal 36
 - 3.5 Agio 37
 - 3.6 Herwaarderingsreserve 37
 - 3.7 Wettelijke reserves 38
 - 3.8 Statutaire reserves 39
 - 3.9 Vrije of overige reserves 39
 - 3.10 Niet verdeelde winst 39
 - 3.11 Financiering van de onderneming 39

- 4 Winstbepaling 42**
 - 4.1 Winstbepaling door vermogensvergelijking 43
 - 4.2 Winstbepaling door middel van een winst-en-verliesrekening 44
 - 4.3 Toerekening van kosten en opbrengsten 47
 - 4.4 Het verband tussen de balans en de resultatenrekening 48
 - 4.5 Kasstroomoverzicht 50

- 5 Organisaties zonder winstoogmerk 52**
 - 5.1 Soorten organisaties zonder winstoogmerk 53
 - 5.2 Verslaggeving door organisaties zonder winstoogmerk 54
 - 5.3 De overheid 54

- 6 Waarderingsgrondslagen 56**
 - 6.1 Prijsgrondslagen en instandhoudingscriteria 57
 - 6.2 Nominalisme 58
 - 6.3 Substantialisme 59
 - 6.4 Koopkrachthandhaving 60
 - 6.5 De fiscale balans 61

- 7 De geconsolideerde jaarrekening** 64
- 7.1 Concern of groepsmaatschappij 65
- 7.2 Soorten kapitaalbelangen 65
- 7.3 Waardering van deelnemingen 67
- 7.4 De vennootschappelijke jaarrekening 68
- 7.5 De consolidatietechniek 69

- 8 Ratio-analyse** 72
- 8.1 Rentabiliteitsratio's 73
- 8.2 Solvabiliteitsratio's 76
- 8.3 Liquiditeitsratio's 76
- 8.4 De invloed van verschillende waarderingmethoden op ratio's 77

Bijlage: 80

Geconsolideerde jaarrekening Stork N.V. (2006)

Verklarende woordenlijst 93

Register 97

1

Begripsomschrijving

- 1.1 *Drie definities van de balans*
- 1.2 *Regelgeving*

Dit boek gaat over het begrip balans, in het bijzonder over de balans van een onderneming.

Wat is eigenlijk een balans? Naar analogie van de röntgenfoto uit de geneeskunde, die een beeld geeft van de gezondheidstoestand van een bepaald orgaan van het menselijk lichaam, zou het begrip balans kunnen worden omschreven als een ‘financiële röntgenfoto’ die een beeld geeft van de financiële gezondheid van een onderneming op een bepaald tijdstip. Een balans is dus een *momentopname* van de financiële positie van een onderneming. Die positie kan zwak zijn of sterk. In het laatste geval spreken we wel van een ‘gezonde’ onderneming.

Maar niet alleen inzicht in de financiële positie van een onderneming op een bepaald tijdstip is van belang. Ook dient een antwoord te worden verkregen op de vraag hoe een onderneming het *in de loop* van een bepaald jaar heeft gedaan. Dat kan op twee manieren gebeuren. Men kan de balans van een onderneming aan het einde van het jaar vergelijken met die aan het begin van datzelfde jaar. Wanneer het eigen vermogen aan het einde van het jaar groter is dan aan het begin heeft de onderneming winst gemaakt. We spreken in dit geval van *winstbepaling* door middel van **vermogensvergelijking**. De tweede mogelijkheid van winstbepaling – die door verreweg de meeste ondernemingen wordt toegepast – is die via de *winst-en-verliesrekening*, ook wel **resultatenrekening** genoemd. Door de opbrengsten (baten) te verminderen met de kosten van de onderneming bepaalt men de winst (of het verlies) van de onderneming.

Het geheel van de balans, de resultatenrekening en de toelichting daarop duiden we aan als de **jaarrekening** van de onderneming. Sommige ondernemingen, met name naamloze vennootschappen, zijn verplicht hun jaarrekening tezamen met het jaarverslag openbaar te maken.

In dit boek zal een aanzet worden gegeven om – zonder gebruikmaking van gedetailleerde boekhoudkundige technieken – te leren de jaarstukken van een onderneming te lezen en te interpreteren. Daarbij zal de nadruk liggen op de balans. In dit eerste hoofdstuk zal aan de hand van een drietal definities een nadere uiteenzetting worden gegeven van het begrip balans.

Vermogens-
vergelijking

Resultatenrekening

Jaarrekening

1.1 | Drie definities van de balans

Hiervoor is reeds opgemerkt dat een balans een momentopname is, met andere woorden: een balans heeft altijd betrekking op de financiële positie van een onderneming op een bepaald moment (bijvoorbeeld het begin of het einde van een kalenderjaar).

We maken bij de analyse van het bedrijfsgebeuren onderscheid tussen zogenoemde **voorraadgrootheden** en **stroomgrootheden**.

Voorraadgrootheden hebben altijd en alleen betrekking op de situatie op een bepaald moment en kunnen ook alleen op een bepaald tijdstip worden gemeten, bijvoorbeeld de voorraad grondstoffen die op 1 januari in de onderneming aanwezig is of de stand van de debiteuren per 1 januari. Stroomgrootheden daarentegen hebben alleen betrekking op de ontwikkeling van bepaalde grootheden *gedurende een zekere periode*, bijvoorbeeld de omvang van de verkopen gedurende een bepaald jaar of het totaal van de in

Voorraad-
grootheden
Stroomgrootheden

de loop van een jaar betaalde lonen. Stroomgrootheden treffen we aan op de verlies-en-winstrekening van een onderneming. Alle opbrengsten en kosten gedurende een bepaalde periode bepalen immers met elkaar het bedrijfsresultaat (winst of verlies) in de loop van die periode. Op de balans treffen we alleen voorraadgrootheden aan (bezittingen en schulden van de onderneming op een bepaald tijdstip).

Het begrip balans wordt in de literatuur op verschillende wijzen gedefinieerd. We zullen nu – zoals gezegd – aan de hand van een drietal definities dit begrip nader invullen.

Eerste definitie:

- Een balans is een schema waarin tegenover elkaar worden gesteld
- enerzijds het geheel van de bezittingen van een economisch subject
- (een privé-persoon of een onderneming) en anderzijds het geheel van
- de schulden, waarbij het verschil tussen bezittingen en schulden
- wordt aangeduid als het eigen vermogen.

Activa
Passiva

De bezittingen noemen we de **activa**, terwijl de schulden plus het eigen vermogen worden aangeduid als de **passiva** van de onderneming. Omdat het eigen vermogen gelijk is aan de bezittingen minus de schulden zijn de activa per definitie gelijk aan de passiva. Hierin ligt de verklaring voor de benaming ‘balans’. We kunnen dit als volgt schematisch in beeld brengen:

<i>Debet</i>	Balans	<i>Credit</i>
Activa = het geheel van de bezittingen van een economisch subject.	Passiva = het geheel van alle schulden van hetzelfde economische subject plus het eigen vermogen.	

Debetzijde
Creditzijde

In deze balansopstelling worden de activa aan de linkerkzijde geplaatst. We noemen dit de **debetzijde** van de balans. De passiva worden aan de rechterzijde geplaatst. Dit noemen we de **creditzijde**.

debetzijde	creditzijde
↓	↓
<i>links</i>	<i>rechts</i>
↓	↓
activa	passiva

Scontroform

Staffelvorm

Deze vorm van balansopstelling duiden we aan als een balans in **scontroform**. Sommige ondernemingen zetten bij de publicatie van hun balansgegevens de passiva niet naast, maar onder de activa. In dat geval spreken we van een balansopstelling in **staffelvorm**. (Ook Stork doet dat, zie blz. 82). Principieel is er tussen beide opstellingen geen verschil. Wij hanteren in dit boek de scontroform.

Het voorgaande kan met een eenvoudig cijfervoorbeeld worden verduidelijkt. Stel dat X een huis bezit met een waarde van €300 000. Het huis is belast met een hypothecaire schuld van €100 000. Verder zijn er geen bezittingen of schulden. De balans van X ziet er als volgt uit:

<i>Debet</i>	Balans X		<i>Credit</i>
Huis	€ 300 000	Eigen vermogen	€ 200 000
		Hypothec o/g	€ 100 000
	€ 300 000		€ 300 000

De toevoeging o/g achter hypotheek betekent ‘opgenomen geld’, dat wil zeggen, dat er geld onder hypothecair verband is geleend (men heeft dus een schuld). Wanneer er op basis van hypothecair verband geld is *uitgeleend*, dan is er sprake van een vordering, die wordt vermeld op de debetzijde van de balans onder de post hypotheek u/g (uitgeleend geld).

Balanstotaal

De totaalstelling van de balans, die vanwege de gelijkheid van activa en passiva aan beide zijden gelijk is, noemen we het **balanstotaal**.

Omdat het eigen vermogen is gedefinieerd als het verschil tussen de bezittingen en de schulden, bedraagt dat in dit geval € 200 000. Dit bedrag is opgenomen aan de passiefzijde van de balans.

Tweede definitie:

... **Een balans is een schema waarin tegenover elkaar worden gesteld enerzijds het geheel van de bezittingen van een economisch subject (de activa) en anderzijds het geheel van alle claims of aanspraken op deze activa. Het geheel van de claims of aanspraken noemen we de passiva.**

De aanspraken (claims) op de activa kunnen we onderverdelen in:

- claims van derden;
- claims van de juridische eigenaar van de activa.

Aan de hand van het balansvoorbeeld van zonet kunnen we deze definitie, die inhoudelijk uiteraard tot hetzelfde resultaat leidt als de eerste definitie, verduidelijken.

<i>Debet</i>	Balans X		<i>Credit</i>
Huis	€ 300 000	Eigen vermogen	€ 200 000
		Hypothec o/g	€ 100 000
	€ 300 000		€ 300 000

De activa (de bezittingen) worden wederom gevormd door het huis ter waarde van € 300 000 (andere bezittingen zijn er niet). De passiva, het totaal van alle claims op de activa (op het huis dus) bestaan uit de volgende twee componenten:

Claims van derden: degene die de hypothecaire lening heeft verstrekt, heeft een vordering van € 100 000. Bij liquidatie (bijvoorbeeld verkoop van het huis) zal aan de hypothecaire schuldeiser een bedrag van € 100 000 moeten worden betaald. (Door het zakelijk recht van hypotheek kan de schuldeiser de effectuering van zijn claim zelfs eenvoudig afdwingen.)

Claims van de juridische eigenaar: wat na de betaling van de schuld (de claim van derden) overblijft, is gelijk aan de claim van de juridische eigenaar (X). Deze claim is uiteraard gelijk aan het verschil tussen de waarde van de activa (in dit geval het huis) en de claims van derden (de hypotheekschuld). Het eigen vermogen (de claim van de eigenaar op de activa) is dus $€ 300\,000 - € 100\,000 = € 200\,000$.

Derde definitie:

De derde omschrijving van het begrip balans is met name relevant voor financiële instellingen. Deze trekken gelden aan om die vervolgens, tegen een hogere rente en voor andere termijnen, weer uit te lenen. Aan deze activiteit onlenen deze instellingen een belangrijk deel van hun inkomen (de zogenoemde rentemarge).

De passiefzijde van de balans geeft de bronnen aan waaruit de financieringsmiddelen voor de financiering van de activa zijn voortgekomen (waar is het geld vandaan gekomen?), terwijl de actiefkant van de balans aangeeft op welke wijze de financieringsbronnen (de aangetrokken gelden) zijn aangewend (hoe is het geld weer uitgezet?).

Aan de hand van een eenvoudig cijfervoorbeeld van een hypotheekbank kan dit worden verduidelijkt.

<i>Debet</i>	Balans Hypotheekbank		<i>Credit</i>
Hypotheek u/g	€ 500 mln.	Eigen vermogen	€ 100 mln.
		Pandbrieven	€ 400 mln.
	€ 500 mln.		€ 500 mln.

De passiva, dat wil zeggen de middelen waaruit de activiteiten van de hypotheekbank zijn gefinancierd, worden gevormd door het eigen vermogen (aandelenkapitaal, reserves) ten bedrage van € 100 mln. en de uitgegeven pandbrieven ten bedrage van € 400 mln. (Pandbrief is de benaming voor een obligatie die wordt uitgegeven door een hypotheekbank.) Het totale bedrag van € 500 mln. is weer uitgeleend onder beding van het zakelijk zekerheidsrecht van hypotheek.

Passieve bedrijf

Actieve bedrijf

Het aantrekken van geld (in dit geval via eigen vermogen en pandbrieven) noemen we het **passieve bedrijf** van de hypotheekbank en de uitzetting van deze gelden in de vorm van hypothecaire leningen (in dit geval) noemen we het **actieve bedrijf**.

Met behulp van deze drie definities is een eerste indruk gegeven van wat een balans inhoudt. In werkelijkheid zijn balansen uiteraard veel uitgebreider en complexer dan in het voorgaande werd gesuggereerd. Wij besluiten deze paragraaf met een opstelling van de balans overeenkomstig de voorschriften uit het Burgerlijk Wetboek. (Besluit modellen jaarrekening). In de volgende hoofdstukken zullen de hier genoemde, maar nog niet verklaarde, balansposten worden geanalyseerd.

Balansopstelling	
Debetzijde	Creditzijde
Vaste activa – materieel– immaterieel– financieel	Eigen vermogen – geplaatst kapitaal– agio– herwaarderingsreserve– wettelijke reserves– statutaire reserves– overige reserves– niet verdeelde winst
Vlottende activa – voorraden– vorderingen– effecten– liquide middelen	Voorzieningen Langlopende schulden Kortlopende schulden

Het is uiteraard niet zo, dat al deze balansposten op elke balans moeten voorkomen. Slechts voorzover in een bepaalde situatie relevant, zullen posten deel uitmaken van de balans. Overigens merken wij nog op dat de hier genoemde onderverdeling van het eigen vermogen betrekking heeft op de balans van een naamloze vennootschap. Bij andere ondernemingsvormen zal deze indeling anders zijn. Zo is er bij een eenmanszaak geen sprake van aandelenkapitaal, maar van eigen vermogen (van de eigenaar).

1.2 | Regelgeving

Ondernemers zijn niet vrij in de wijze waarop zij de jaarrekening (dat is de balans plus de winst-en-verliesrekening) van de onderneming opstellen. Ze zijn daarbij gebonden aan gedetailleerde regelgeving. Om te beginnen zijn daar de regels uit het Burgerlijk Wetboek (BW).

Boek 2, titel 9, van het BW bevat uitvoerige voorschriften voor de opstelling van de balans, de winst-en-verliesrekening en de grondslagen van de waardering van vermogensbestanddelen. (Zie de artikelen 360 t/m 414 van boek 2). Ook bevat dit gedeelte van het BW voorschriften voor de opstelling van de geconsolideerde balans en resultatenrekening (dit onderwerp wordt

behandeld in hoofdstuk 7). De artikelen 415 en volgende bevatten bijzondere voorschriften voor de jaarrekening van banken en verzekeringsmaatschappijen.

Daarnaast kennen we in Nederland de – private – Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ), die nadere richtlijnen geeft voor de verslaggeving van ondernemingen.

De ‘Richtlijnen voor de jaarverslaggeving’ van de RJ geven mede invulling aan de verwijzing in het BW naar ‘normen die in het maatschappelijk verkeer als aanvaardbaar worden beschouwd’ voor de opstelling van de jaarrekening (art. 362 boek 2 BW).

Op internationaal niveau kennen we de International Accounting Standards Board (IASB). Dit is een privaatrechtelijke internationale organisatie die standaarden op het gebied van de externe verslaggeving opstelt, de zogenoemde International Financial Reporting Standards (IFRS) en internationale acceptatie en toepassing van deze standaarden nastreeft.

In verband met de toenemende internationale vervlechting en grensoverschrijdende financiering van ondernemingen is toepassing van deze standaarden in de Europese Unie sinds 2005 verplichtgesteld voor ter beurze genoteerde vennootschappen. De verscherping van de verslaggevingsregels is, naast de zojuist genoemde overwegingen, mede ingegeven door de boekhoudschandalen aan het einde van de vorige eeuw bij enkele grote Amerikaanse ondernemingen zoals Enron, World Com en het Nederlandse Ahold.